KS. MARCIN KOŁODZIEJ
UKSW Warszawa

OBRZĘDY POGRZEBU KATOLICKIEGO. AKTUALNE PRZEPISY PRAWA LITURGICZNEGO

Katechizm Kościoła katolickiego podkreśla, że „Kościół, który jak matka nosił sakramentalnie w swoim łonie chrześcijanina podczas jego ziemskiej pielgrzymki, towarzyszy mu na końcu jego drogi, by oddać go w ręce Ojca” (KKK 683). Dokonuje się to podczas obrzędów pogrzebu, kiedy celebruje się „z wiarą paschalne misterium Chrystusa i modli się, aby ci, który przez chrzest zostali wszczępieni w śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa, z Nim przeszli przez śmierć do życia”¹.

Zgodnie ze starodawną tradycją Kościoła zaleca się, aby po śmierci ciała zmarłych były pogrzebane na cmentarzu lub w innym miejscu świętym². Poprzez pogrzeb wyraża się bowiem nie tylko szacunek chrześcijan dla ciała ludzkiego, które jest

¹ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 1, w: *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2001, s. 10.

² Miejscami świętymi, zgodnie z dyspozycją prawodawcy, „są te [miejsca], które przez poświęcenie lub błogosławieństwo, dokonane według przepisów ksiąg liturgicznych, przeznaczają się do kultu Bożego lub na grzanie wiernych” (kan. 1205 KPK).

świątynią Ducha Świętego (1 Kor 6, 19), ale przede wszystkim wiara w zmartwychwstanie, ponieważ – jak nauczał Tertulian – „zmartwychwstanie zmarłych jest wiarą chrześcijan: wierząc w nie, nimi jesteśmy”³.

Niniejsze opracowanie ma na celu omówić szerzej prawo do pogrzebu oraz wskazać aktualne przepisy prawa liturgicznego odnoszące się do obrzędów pogrzebu katolickiego z uwzględnieniem różnic między tradycyjnym pochówkiem ciała i pochówkiem prochów (ciała po kremacji).

1. Obrzędy pogrzebu jako przedmiot prawa liturgicznego

Aby odpowiedzieć na pytanie, czy obrzędy pogrzebu podlegają normom prawa liturgicznego, należy zdefiniować pojęcia liturgii i prawa liturgicznego.

Termin liturgia pochodzi od dwóch greckich słów: *leitos*⁴ i *ergon*⁵. W Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* liturgia została określona jako wypełnianie „kapłańskiej funkcji Jezusa Chrystusa.

³ Tertulian, *De resurrectione carnis*, I, 1: CCL 2, 921, cyt. za: Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, dotycząca pochówku ciał zmarłych oraz przechowywania prochów w przypadku kremacji, nr 1–2, <http://episkopat.pl/instrukcja-ad-resurgendum-cum-christo-dotyczaca-pochowku-cial-zmarlych-oraz-przechowywania-prochow-w-przypadku-kremacji/> (14.02.2017).

⁴ *Leitos* to grecki przymiotnik, rodzaj nijaki – *leiton*, oznacza ludowy, należący do ludu, a pochodzi od greckiego słowa *leos* – lud, B. Nadolski, *Wprowadzenie do liturgii*, Kraków 2004, s. 11–12.

⁵ *Ergon* to grecki rzeczownik tłumaczony jako czyn publiczny, co w języku łacińskim zostało oddane przez słowo *opus*, B. Nadolski, *Wprowadzenie do liturgii*, dz. cyt., s. 11–12.

W niej przez znaki dostrzegalne wyraża się i w sposób właściwy dla poszczególnych znaków dokonuje uświęcenie człowieka, a Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to jest Głowa ze swymi członkami, sprawuje pełny kult publiczny” (KL 7). Liturgia stanowi kontynuację historii zbawienia, która osiąga swój punkt kulminacyjny w misterium paschalnym Chrystusa i ma przedłużenie w sakramentalnym działaniu Kościoła. Pierwszym elementem liturgii – jak to wyraźnie podkreślił Marian Pisarzak – jest dzieło Boga (*opus Dei*), drugim natomiast dzieło Kościoła (*opus Ecclesiae*), które ma charakter kultu responsoryjnego wobec aktywności Boga⁶. Toteż na pierwszym miejscu zostało postawione zbawcze działanie Boga w stosunku do ludzi, a nie konieczność publicznego i należnego Bogu kultu⁷. Dlatego w liturgii – jak zauważył Stanisław Czerwik – dokonuje się uświęcenie człowieka i uwielbienie Boga. Uświęcenie pochodzi od Boga Ojca, przez Chrystusa, w Duchu Świętym, a oddawany przez ludzi kult jest wyrazem dziękczynienia za otrzymane łaski⁸.

Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* ponadto zauważa, że „czynności liturgiczne nie są prywatnymi czynnościami, lecz uroczyscie sprawowanymi obrzędami Kościoła, który jest «sakramentem jedności», czyli ludem świętym, zjednoczonym i zorganizowanym pod zwierzchnictwem biskupów” (KL 26). W świetle tych słów można stwierdzić, że to lud Boży uczestniczy w prawdziwym

⁶ M. Pisarzak, *Nazwy liturgii na Zachodzie*, „Liturgia Sacra” 8 (2002) nr 1, s. 53.

⁷ *Leksykon liturgii*, oprac. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 752.

⁸ S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 43–44; M. Kołodziej, *Zgromadzenie liturgiczne jako rzeczywistość teologiczno-kanoniczna w ministerialnym posługiwaniu Kościoła*, Wrocław 2012, s. 125.

dziele Boga (KKK 1069)⁹. Stąd też celebracje liturgiczne wyrażają prawdziwą naturę Kościoła. Umacniają go w jego misji wobec świata, przez co staje się on – jak wskazał Pisarzak – coraz bardziej wspólnotą (*communio*) z Trójjedynym Bogiem oraz we własnych strukturach hierarchiczno-charyzmatycznych¹⁰. Dlatego też wszelkie czynności liturgiczne nie należą do sfery prywatnej poszczególnych wiernych, ale są wspólnym działaniem Chrystusa i zjednoczonego z Nim Kościoła¹¹.

Czynności liturgiczne, poprzez które dokonuje się uświęcanie człowieka (KL 7), są przedmiotem prawa liturgicznego. Jego mianem określa się „zespół norm regulujących obrzędy, jakie należy zachować przy sprawowaniu czynności liturgicznych”¹². Jak zauważył Mirosław Sitarz w zaproponowanej przez siebie definicji, „prawo liturgiczne autorytatywnie chroni to, co w liturgii jest niezmiennie, a jednocześnie stanowi gwarancję, że do części zmiennych nie wkradną się elementy nieodpowiadające wewnętrznej naturze liturgii”¹³. Prawo to ma ponadto zajmować się odnawianiem tekstów i obrzędów liturgicznych, aby jaśniej wyrażały tajemnice, których są znakami (KL 21)¹⁴.

Pogrzeb chrześcijański – na co wskazuje Katechizm Kościoła katolickiego – jest obrzędem liturgicznym Kościoła (KKK

⁹ S. Czerwik, *Pojęcie i natura liturgii*, w: „*Euntes docete*”: XXV lat Instytutu Liturgicznego na Wydziale Teologicznym Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, red. S. Koperek, Kraków 1993, s. 58.

¹⁰ M. Pisarzak, *Nazwy liturgii na Zachodzie*, art. cyt., s. 54.

¹¹ S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, w: Sobór Watykański II, *Dokumenty, deklaracje...*, dz. cyt., s. 46; M. Kołodziej, *Zgromadzenie liturgiczne jako rzeczywistość...*, dz. cyt., s. 125.

¹² M. Sitarz, *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004, s. 137.

¹³ M. Sitarz, *Słownik...*, dz. cyt., s. 137.

¹⁴ M. Sitarz, *Słownik...*, dz. cyt., s. 137.

1684). Mieści się zatem w tym, co określa się mianem liturgii. Dlatego też powinien być przedmiotem prawa liturgicznego, na co zresztą zwrócił uwagę prawodawca w Kodeksie prawa kanonicznego, gdy stwierdził, że „pogrzeb kościelny [...] należy odprawiać z zachowaniem przepisów liturgicznych” (kan. 1176 § 2 KPK)¹⁵.

Należy ponadto zwrócić uwagę, że w polskim tłumaczeniu Kodeksu prawa kanonicznego w kanonach 1177–1179 łaciński termin *exequiae* został oddany przez sformułowanie „nabożeństwo pogrzebowe”. Nie jest to jednak odpowiednie określenie, zwłaszcza że w literaturze przedmiotu autorzy dokonują wyraźnego rozgraniczenia między liturgią a tym, co liturgią nie jest, nazywając te drugie czynności zazwyczaj nabożeństwami¹⁶. Właściwe nazewnictwo zostało natomiast zachowane podczas tłumaczenia *Ordo exequiarum*, gdyż polski odpowiednik tej księgi liturgicznej nosi nazwę Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich¹⁷. Dlatego można by rozważyć, czy w ramach przygotowania nowego tłumaczenia Kodeksu prawa kanonicznego na język polski, nad którym pracuje Rada Prawna KEP, nie należałoby uwzględnić powyższej uwagi i łacińskie określenie *exequiae* przetłumaczyć jako „pogrzeb” czy też „obrzędy pogrzebu” lub „liturgia pogrzebu”, zastępując tym samym dotychczasowy termin „nabożeństwo pogrzebowe”.

¹⁵ J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, red. wyd. pol. P. Majer, Kraków 2011, s. 881.

¹⁶ Sobór Watykański II dokonał wspomnianego powyżej rozróżnienia i używa terminów „liturgia” (KL 7) oraz *pia exercitia* (KL 13). Zob. *Leksykon liturgii*, oprac. B. Nadolski, dz. cyt., s. 745–755, 995–1001, oraz Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania (28.09.2001), nr. 73–74.

¹⁷ *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, dz. cyt.

2. Pogrzeb ciała ludzkiego

Św. Paweł w I Liście do Koryntian podkreślił, że ciało człowieka jest świątynią Ducha Świętego (1 Kor 6, 19). Dlatego Kościół zawsze podkreślał godność ludzkiego ciała, co przejawiało się „w szacunku i trosce o ludzkie ciało zarówno za życia, jak i po śmierci”¹⁸. Stąd też Katechizm Kościoła katolickiego przypomina, że ciała zmarłych powinny być traktowane z szacunkiem i miłością, która wypływa z wiary i nadziei w zmartwychwstanie. Grzebanie zmarłych zaś jest jednym z uczynków miłosierdzia względem ciała (KKK 2300).

O czci należytej ciałom zmarłych mówi *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne* do Obrzędów pogrzebu. Wskazuje, że unikając próżnej okazałości, należy oddać im cześć, której towarzyszyć powinny wyznanie wiary w życie wieczne oraz modlitwy za zmarłych¹⁹.

Gdy mowa o ludzkiej śmierci, w przepowiadaniu katechetycznym należy przypominać, że cały człowiek został odkupiony przez Chrystusa, a co za tym idzie, nie wolno mówić tylko o zbawieniu duszy, lecz o zbawieniu zmarłego. Podobnie, gdy mowa o duszach, za które nikt się nie modli, wypada pouczać wiernych, że takie sformułowanie jest niepoprawne, gdyż Kościół modli się za wszystkich zmarłych, np. podczas każdej mszy słowami Modlitwy Eucharystycznej²⁰.

¹⁸ Konferencja Episkopatu Polski, List pasterski Episkopatu Polski o szacunku dla ciała zmarłego i obrzędach pogrzebu (w przypadku kremacji) (13.11.2011), nr 2, <http://episkopat.pl/list-pasterski-episkopatu-polski-o-szacunku-dla-ciala-zmarlego-i-obrzedach-pogrzebu-w-przypadku-kremacji/> (17.02.2017).

¹⁹ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 3, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 11.

²⁰ Konferencja Episkopatu Polski, Instrukcja liturgiczno-duszpasterska Episkopatu Polski o pogrzebie i modlitwach za zmarłych (5.05.1978) [dalej: Instrukcja], nr 3, w: *Obrzędy pogrzebu*, dz. cyt., s. 23–24.

Czas pomiędzy śmiercią a pogrzebem jest szczególnie trudny i wymaga dużej delikatności ze strony wspólnoty Kościoła²¹. Dlatego zgłoszenie pogrzebu w kancelarii parafialnej powinien z zasady przyjmować duszpasterz osobiście. Jest to bowiem dogodny moment, aby najbliższej rodzinie zmarłego wyrazić szczerę współczucie i okazać należną troskę²².

Nie można w tym miejscu zapomnieć, że kancelaria parafialna jest szczególnym miejscem duszpasterskiego posługiwania, a wier-ni mają prawo do spotkania z duszpasterzem, przez którego zostaną potraktowani godnie, to znaczy nie w sposób urzędowy, ale rodzinnie i wspólnotowo. Przypomniął o tym papież Franciszek podczas spotkania z polskimi biskupami w ramach Światowych Dni Młodzieży w Krakowie w 2016 roku, gdy powiedział:

Parafia musi pozostać: jest strukturą, której nie wolno nam wyrzucić przez okno. Parafia jest właśnie domem ludu Bożego, tym domem, w którym on mieszka. Problemem jest to, w jaki sposób ustawić parafie! Są parafie z sekretarkami parafialnymi, które wydają się „uczennicami szatana”, straszące ludzi²³.

Na etapie przygotowania pogrzebu przez rodzinę duszpasterz powinien zorientować się, czy nie potrzebuje ona pomocy materialnej. Jak można przeczytać w instrukcji Episkopatu Polski o pogrzebie, czasami długa choroba pochłania wszystkie środki i rodzina może mieć problem z pokryciem kosztów pogrzebu. Dlatego, jeżeli jest taka potrzeba, należy z delikatnością udzielić

²¹ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 18, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 17.

²² Instrukcja, nr 5, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 24.

²³ Franciszek, *Spotkanie z biskupami polskimi* (27.07.2016), https://w2.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2016/july/documents/papa-francesco_20160727_polonia-vescovi.html (17.02.2017).

stosownej pomocy²⁴. Nawet jeśli rodzina jest w stanie złożyć ofiarę na rzecz parafii za posługę pogrzebową, niedopuszczalne jest żądanie wysokich opłat²⁵. Podkreślenia wymaga, że prawodawca w Kodeksie prawa kanonicznego nie przewiduje przy pogrzebach opłat (*taxas*), lecz ofiar (*oblaciones*), których wysokość ma być uzależniona od uznania wiernych (kan. 1181)²⁶.

3. Prawo do pogrzebu

Odnosnie do prawa do katolickiego pochówku prawodawca kodeksowy stwierdził wyraźnie, że „wierni zmarli powinni otrzymać pogrzeb kościelny, zgodnie z przepisami prawa” (kan. 1176 § 1 KPK). Co się zaś tyczy katechumenów, to w prawie „są zrównani z wiernymi” (kan. 1183 § 1 KPK). W Kodeksie prawa kanonicznego zostały wskazane także inne osoby, które za zgodą ordynariusza miejsca można pochować (kan. 1183 § 2–3 KPK), oraz te, którym takiego pochówku należy odmówić (kan. 1184 § 1 KPK). Poniżej zostaną szerzej omówione poszczególne przypadki.

3.1. Wierni i katechumeni

Za wiernych w Kościele uważa się tych, którzy przez chrzest zostali wszczępieni w Chrystusa i zgodnie z własną pozycją kanoniczną są powołani do wypełniania misji, jaką Bóg powierzył Kościołowi

²⁴ Konferencja Episkopatu Polski, Instrukcja, nr 6, w: *Obrzędy pogrzebu*, dz. cyt., s. 24–25.

²⁵ Instrukcja, nr 7, w: *Obrzędy pogrzebu*, dz. cyt., s. 25.

²⁶ P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, t. III/2, red. J. Krukowski, Poznań 2011, s. 394.

(kan. 204 § 1 KPK). W prawie do pochówku są z nimi zrównani katechumeni, który proszą o włączenie do Kościoła (kan. 206 § 1 KPK) i przez uczestnictwo w katechumenacie są doprowadzani do wtajemniczenia sakramentalnego (kan. 851 nr 1 KPK). Za katechumenów w przypadku pogrzebu należy rozumieć wszystkich, którzy w jakiś sposób wyrazili swoje pragnienie przyjęcia chrztu, nawet wtedy, gdy nie zostali jeszcze formalnie włączeni do katechumenatu²⁷. Prawo do pogrzebu katolickiego katechumenów wyprowadza się z nauki Kościoła o chrzcie pragnienia (KKK 1258)²⁸.

Jak wynika z *Odpowiedzi w sprawie pogrzebu* Kongregacji Soboru z 1924 roku, prawo do pochówku wiernych i zrównanych z nimi katechumenów jest prawem publicznym. Nie dotyczy bowiem jedynie zmarłego, ale całej wspólnoty kościelnej. Dlatego nikt nie może być go pozbawiony wolą osób prywatnych. Nawet w przypadku zmarłego, który za życia mógł wyrazić wolę zrezygnowania z okazałego pogrzebu, nie można zrezygnować z kościelnego pogrzebu w ogóle²⁹. Prawo do pogrzebu obejmuje też prawo do sprawowania za zmarłego mszy świętej pogrzebowej³⁰, podczas której Kościół modli się za niego i przynosi mu duchową pomoc. Do celów pogrzebu należy jednak nie tylko

²⁷ J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 885.

²⁸ P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 397.

²⁹ Sacra Congregatio Concilii, *Resolutio Sancti Severi Funerum* (12.01.1924), AAS 16 (1924), s. 188–191; J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 881; P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 387–388.

³⁰ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 16, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 16; Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. *Zasady i wskazania* (28.09.2001), nr 252.

uczczanie zmarłego i zanoszenie do Boga prośb o pomoc dla niego, ale również obudzenie wiary i nadziei w członkach jego rodziny i innych uczestnikach pogrzebu³¹.

Obrzędy pogrzebowe dotyczące konkretnego wiernego powinny odbyć się w jego własnym kościele parafialnym (kan. 1177 § 1 KPK). Wynika to z ogólnej normy, która wskazuje, że prawo i obowiązki pochówku należą do parafii zmarłego oraz proboszcza jako szafarza (kan. 530, nr 5 KPK) lub tego, kto posiada jego uprawnienia (kan. 517 § 2 KPK)³². Na miejsce pogrzebu sam wierny (przed śmiercią) lub ludzie odpowiedzialni za przygotowanie jego pochówku mogą wybrać także inny kościół, jednak za zgodą tego, kto nim zarządza, oraz po uprzednim powiadomieniu właściwego proboszcza osoby zmarłej (kan. 1177 § 2 KPK). Mogą to uczynić proboszcz parafii, w której odbędzie się pochówek, lub osoby, do których należy troska o pogrzeb zmarłego. Należy zauważyć, że na pogrzeb wiernego poza parafią jego zamieszkania nie jest wymagana zgoda własnego proboszcza, a jedynie uprzednie powiadomienie go o tym fakcie. Należy natomiast zadbać – jak wskazuje Instrukcja Episkopatu Polski z 1978 roku³³ – aby proboszcz własny zmarłego udzielił temu kapłanowi, który będzie przewodniczył obrędom pogrzebu, informacji o życiu zmarłego i okolicznościach jego śmierci, aby mogło to być uwzględnione przy wyborze odpowiedniej formy pogrzebu i doborze odpowiednich modlitw lub też było podstawą do zgodnego z prawem od-

³¹ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 1, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 10; Instrukcja, nr 5; J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 881.

³² J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 883.

³³ Instrukcja, nr 8.

mówienia pochówku (kan. 1184 § 1 KPK)³⁴. Ponadto, jeżeli śmierć nastąpiła poza parafią zmarłego, jako miejsce pogrzebu można wybrać kościół parafii, na terenie której nastąpił zgon, chyba że w konkretnym przypadku prawo partykularne stanowi inaczej. Ten ostatni zapis jest pokłosiem przepisów Kodeksu z 1917 roku, które dotyczyły systemu *iurae stolae*, zapewniającego proboszczowi własnemu konkretnego wiernego prawo do jego pochowania i otrzymania stypendium z tego tytułu. Stąd też anachronizmem jest dzisiaj mówienie o prawie proboszcza do sprawowania ob-
rzędów pogrzebu parafianina zmarłego poza parafią³⁵.

Wspólnota wiernych, a zatem kapłan i pozostali wierni powinni wobec zmarłego, o którym mowa, podjąć określone obowiązki czy posługi (kan. 1177 § 2; 1180 § 1 KPK)³⁶. Chodzi tu o staranne przygotowanie pogrzebu, modlitwę podczas mszy świętej pogrzebowej³⁷ oraz troskę o pogrążonych w żałobie³⁸. Szczególną rolę przypisuje się kapłanowi, który w okolicznościach pogrzebu staje wobec swoich wiernych jako „nauczyciel wiary i zwiastun pociechy”³⁹. Dlatego też powinien on z delikatnością odnosić się

³⁴ J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 883; P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 390.

³⁵ J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 883; P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 390–391.

³⁶ P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 387.

³⁷ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyktorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania* (28.09.2001), nr 252.

³⁸ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 17, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 17.

³⁹ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 16, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 16.

do osoby zmarłego i okoliczności jego śmierci oraz podobnie potraktować jego bliskich⁴⁰. Dobrze by było, gdyby pogrzeb był przez celebransu umiejętnie połączony z życiem liturgicznym parafii i posługą duszpasterską. Ponadto powinien on obrzędy pogrzebowe sprawować godziwie, gdyż przez to wyrazi się „zrozumienie organicznego związku chrześcijańskiej tajemnicy zbawienia i posługi duszpasterskiej”⁴¹.

Podczas sprawowania obrzędów pogrzebu nie należy okazywać szczególnych względów ani osobom prywatnym, ani ich stanowiskom. Jest jednak możliwe, aby odpowiednio wyróżnić zmarłego ze względu na pełniony przez niego urząd liturgiczny i święcenia lub oddać stosowne honory z racji sprawowanej władzy świeckiej. Wszystko to ma być zgodne z przepisami liturgicznymi (KL 32). Nigdy natomiast nie wolno uzależniać okazałości obrzędów pogrzebu od wysokości złożonych przez wiernych ofiar (kan. 1181 KPK)⁴².

3.2. Dzieci ochrzczone

W przypadku pogrzebu dzieci ochrzczonej należy zwrócić uwagę na ich wiek. Gdy bowiem osiągnęły używanie rozumu, które w prawie kanonicznym jest związane z ukończeniem siódmego roku życia (kan. 97 § 2 KPK), i przystępowały do spowiedzi świętej, wówczas należy je pochować jak osoby dorosłe, jednak

⁴⁰ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 18, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 17.

⁴¹ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 25, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 21–22.

⁴² *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 20, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 18; J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 884.

w obrzędach można używać modlitw przewidzianych dla dzieci. Kiedy natomiast ma się do czynienia z dziećmi ochrzczonymi, które zmarły przed ukończeniem siódmego roku życia i nie przystępowały do spowiedzi świętej, wówczas należy sprawować obrzędy pogrzebu nieco inaczej⁴³.

Te różnice w celebracji pogrzebu wynikają z faktu, że Kościół nie modli się o zbawienie dla dziecka zmarłego po chrzcie, ale dziękuje Bogu, iż dał mu już udział w życiu wiecznym. Podstawą do takiego rozumienia jest wiara Kościoła, że

chrzest odpuszcza wszystkie grzechy, grzech pierworodny i wszystkie grzechy osobiste, a także wszelkie kary za grzech. W tych, którzy zostali odrodzeni, nie pozostaje więc nic, co mogłoby przeszkodzić im w wejściu do Królestwa Bożego, ani grzech Adama, ani grzech osobisty, ani skutki grzechu, wśród których najcięższym jest oddzielenie od Boga (KKK 1263).

Stąd też bierze się przekonanie, że skoro ktoś umiera po chrzcie i nie miał jeszcze możliwości popełnienia grzechu, to rodzi się od razu dla nieba⁴⁴.

Podczas obrzędów pogrzebu dziecka ochrzczonego w liturgii używa się szat koloru białego⁴⁵. Dzieje się tak, ponieważ w tej celebracji wspólnota Kościoła nie prosi o miłosierdzie dla dziecka, lecz już dziękuje Bogu za jego zbawienie, a wyprasza jedynie pociechę dla rodziców i rodziny oraz wzmocnienie w wierze⁴⁶.

Aby zapewnić należyty szacunek dla pogrzebu dziecka, należy zrezygnować z używanego gdzieś potocznego określenia

⁴³ *Obrzędy pogrzebu...*, nr 135–136, dz. cyt., s. 134.

⁴⁴ *Obrzędy pogrzebu...*, nr 141, dz. cyt., s. 136.

⁴⁵ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 22, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 20; *Obrzędy pogrzebu...*, nr 137, dz. cyt., s. 134.

⁴⁶ *Obrzędy pogrzebu...*, nr 141, dz. cyt., s. 136.

„pokropek”, który wyraźnie deprecjonuje te obrzędy i sugeruje, że nie mamy w tym przypadku do czynienia z prawdziwym pogrzebem. Podobnie jest ze sprawowaną z racji pogrzebu mszą świętą. Niektórzy próbują z niej zrezygnować, gdyż wydaje im się zbędna dla całości obrzędów. Prawdą jest, że w przypadku pogrzebu dziecka nie ma ona charakteru prześlągania za grzechy zmarłego, jednak stanowi doskonałą okazję do modlitwy o pociechę dla rodziców i innych bliskich, zasmuconych utratą dziecka⁴⁷.

3.3. Dzieci nieochrzczone

W rubrykach obrzędów pogrzebu zostało podkreślone, że śmierć dziecka jest szczególnie bolesnym doświadczeniem dla jego rodziców. To doświadczenie staje się jeszcze bolesniejsze, gdy ma się do czynienia ze śmiercią dziecka nieochrzczonego. Należy o tym pamiętać, gdy podejmuje się dyskusje na temat pogrzebu⁴⁸.

Dlatego nie należy odmawiać pogrzebu dziecku nieochrzczone, zwłaszcza jeśli rodzice pragnęli je ochrzcić. Wypowiedział się w tej kwestii prawodawca, który stwierdził, że ordynariusz miejsca może zezwolić na taki pogrzeb (kan. 11 83 § 2 KPK)⁴⁹.

Ogólnej zgody na pogrzeby dzieci zmarłych przed chrztem, gdy wiadomo, że rodzice naprawdę pragnęli je ochrzcić, udzieliła Konferencja Episkopatu Polski. Jeśli bowiem rodzice są religijni, a dziecko nie przekroczyło wieku, w którym zwykło się

⁴⁷ P. Majer, *Kilka uwag na temat pogrzebu dzieci*, <http://www.dlaczego.org.pl/pogrzeb/98-kilka-uwag-na-temat-pogrzebu-dzieci> (17.02.2017).

⁴⁸ *Obrzędy pogrzebu...*, nr 134, dz. cyt., s. 134.

⁴⁹ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 14 bis, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 15.

udzielać chrztu (kan. 867 KPK), można przypuszczać, że pragnęli oni chrztu dla swojego dziecka. Podczas obrzędów takiego pogrzebu należy jednak zadbać o dobór odpowiednich tekstów liturgicznych, które wyrażałyby wiarę Kościoła i rodziców dziecka oraz niosły pociechę dla nich. Jednocześnie – jak podkreśla dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej z 2007 roku, zatytułowany *Nadzieja zbawienia dla dzieci zmarłych bez chrztu* – praktyka udzielania pogrzebu dzieciom zmarłym przed chrztem nie może zniekształcać nauki Kościoła o konieczności chrztu, co też powinno być obecne w jego stałym nauczaniu⁵⁰.

3.4. Płody poronione

Skoro prawodawca w Kodeksie prawa kanonicznego stwierdził, że „płody poronione, jeśli żyją, należy, jeśli to możliwe, chrzcić” (kan. 871 KPK), to można przyjąć, że adekwatne podejście jest konieczne w sytuacji ich pochówku. Tak też ten problem został potraktowany w Instrukcji *Donum vitae* Kongregacji Nauki Wiary z 1987 roku, w której można przeczytać: „Zwłoki embrionów lub ploidów ludzkich, pochodzące z dobrowolnych przerwania ciąży czy też nie, powinny być uszanowane tak jak zwłoki innych istot ludzkich”⁵¹. W podobnym tonie wypowiedziała się

⁵⁰ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 22, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 20; Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Nadzieja zbawienia dla dzieci, które umierają bez chrztu* (19.04.2007), nr 61–67; P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 397–398.

⁵¹ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Donum vitae* o szacunku dla rodzącego się życia ludzkiego i o godności jego przekazywania (22.02.1987), nr 4.

Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, gdy w Karcie Pracowników Służby Zdrowia z 1995 roku napisała: „Płodowi już martwemu należy się szacunek właściwy każdemu zmarłemu człowiekowi. Wynika z tego, że nie wolno go niszczyć, jakby był jakimś odpadem. W granicach możliwości należy mu się należyty pochówek”⁵².

Ułatwieniem w zorganizowaniu takiego pogrzebu w Polsce są niewątpliwie obowiązujące obecnie przepisy, które – na mocy Rozporządzenia Ministra Zdrowia z 7 grudnia 2001 roku – uznają dzieci martwo urodzone za zwłoki⁵³. Mogą one być zatem pochowane przez osoby uprawnione⁵⁴, czyli rodziców i najbliższą rodzinę⁵⁵. A ponadto na mocy Ustawy z 26 maja 2011 roku o zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych nie jest wymagany do ich pochówku akt zgonu⁵⁶. Wystarczy karta zgonu lub zaświadczenie o spopieleniu, wydane przez właściwy zakład opieki zdrowotnej, na podstawie których spo-

⁵² Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, Karta Pracowników Służby Zdrowia (1995), nr 146, http://dsz.oil.lublin.pl/dokumenty/8_karta_pracownikow_sluzby_zdrowia.pdf (17.02.2017).

⁵³ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2001 r. w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi, §2 (Dz. U. 2001 nr 153 poz. 1783) <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20011531783> [dalej: Rozporządzenie] (dostęp: 17.02.2017).

⁵⁴ Rozporządzenie, §7.

⁵⁵ Ustawa wymienia te osoby szczegółowo: pozostały małżonek(-ka); krewni zstępni; krewni wstępni; krewni boczni do 4. stopnia pokrewieństwa; powinowaci w linii prostej do 1. stopnia. Zob. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych, art. 10 ust. 1 (Dz. U. 1959 nr 11 poz. 62), (17.02.2017).

⁵⁶ Ustawa z dnia 26 maja 2011 roku o zmianie ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych, art. 11 ust. 5, (Dz.U. 2011 nr 144 poz. 853), <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20111440853> (17.02.2017).

rządza się akt urodzenia dziecka z adnotacją, że urodziło się martwe⁵⁷.

Pogrzeb dziecka zmarłego wskutek poronienia albo przedwczesnego porodu powinien dokonać się zgodnie z obrzędami przewidzianymi na pogrzeb dziecka nieochrzczonego. Także w tym przypadku nie należy używać pojęcia „pokropek”, ale „pogrzeb” dziecka. Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że Kościół nie traktuje pochowania dzieci poronionych jako obowiązku religijnego i zgadza się na to, aby dzieci zmarłe w okresie płodowym mogły być pochowane bez religijnego obrzędu, jednak w sposób godny osoby ludzkiej⁵⁸.

3.5. Ochrzczeni niekatolicy

Prawodawca kodeksowy dopuszcza także możliwość sprawowania pogrzebu kościelnego dla chrześcijan niekatolików. Podstawą dla obowiązującej w Kościele dyscypliny stał się Dekret *Accidit in diversis* Kongregacji Nauki Wiary z 1976 roku, który stanowił, że z zasady nie wolno sprawować publicznej mszy świętej za zmarłego chrześcijanina niekatolika. Dopuszczał wyjątek jedynie w sytuacji, gdy o taką celebrację poprosili z autentycznych pobudek religijnych krewni, przyjaciele lub podwładni zmarłego oraz nie zachodziło przy tym niebezpieczeństwo zgorszenia. Uczyniono jednak zastrzeżenie, że imienia zmarłego nie wolno

⁵⁷ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 7 grudnia 2001 r. w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi, §7–8, (Dz.U. 2001 nr 153 poz. 1783), <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20011531783> (17.02.2017).

⁵⁸ P. Kroczeł, S. Lubaszka, *Podręcznik kancelaryjny dla duchowieństwa diecezji bielsko-żywieckiej (wybrane zagadnienia)*, Bielsko-Biała 2006, s. 72.

wymieniać w Modlitwie Eucharystycznej, gdyż nie pozostawał on za życia w pełnej komunii z Kościołem katolickim⁵⁹. Te przepisy są aktualne do dzisiaj⁶⁰.

Pogrzebu katolickiego chrześcijaninowi niekatolikowi można udzielić jedynie za zgodą ordynariusza miejsca, gdy zmarły za życia nie wyraził woli przeciwnej oraz w sytuacji, gdy fizycznie lub moralnie jest niemożliwe udanie się do jego niekatolickiego szafarza (kan. 844 § 2 KPK)⁶¹. Osąd ordynariusza miejsca jest w tym przypadku wymagany po to, aby uniknąć wszelkiego zgorszenia lub oskarżenia o prozelityzm. Nie ma konieczności udowadniania ani tego, że zmarły za życia wyraził zgodę na katolicki pochówek, ani jego woli nawiązania pełnej jedności z Kościołem katolickim. Wystarczy, że nie jest znany sprzeciw zmarłego co do takiego pogrzebu. Niestosowne natomiast byłoby podejmowanie starań ze strony najbliższych o katolicki pochówek dla niekatolika, zwłaszcza w sytuacji, gdyby wiadome było, że aktywnie uczestniczył w życiu swojej niekatolickiej wspólnoty⁶².

Możliwość udzielenia pogrzebu członkom chrześcijańskich Kościołów i wspólnot niekatolickich nie odnosi się do tych osób,

⁵⁹ Sancta Congregatio pro Doctrina Fidei, *Decretum Accidit in diversis de Missa publicae celebranda in Ecclesia Catholica pro aliis christianis defunctis* (11.06.1976), AAS 68 (1976), s. 621–622; Papieska Rada ds. Popierania Jedności Chrześcijan, *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu* (25.03.1993), nr 121.

⁶⁰ Instrukcja, nr 16; P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 398.

⁶¹ Papieska Rada ds. Popierania Jedności Chrześcijan, *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu* (25.03.1993), nr 120; *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 14 bis, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 15; Instrukcja, nr 17.

⁶² P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 399.

które za życia wystąpiły z Kościoła katolickiego i są uznawane za heretyków, apostatów i schizmatyków, gdyż oni z mocy samego prawa są pozbawieni pogrzebu kościelnego (kan. 1184 § 1 nr 1 KPK)⁶³.

3.6. Samobójcy

Samobójcom nie należy odmawiać pogrzebu katolickiego. Ten przepis różni się od norm zawartych w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku, gdzie wyraźnie było powiedziane, że ci, którzy z rozmysłem odebrali sobie życie, nie mogą otrzymać katolickiego pochówku (kan. 1240 § 1 nr 3 CIC)⁶⁴. Obecny Kodeks takiego zakazu nie zawiera. Wynika to z faktu, że w oparciu o dzisiejszą wiedzę trudno mówić o rozmyślnym samobójstwie (KKK 2282–2283). Wpływ na obecny stan prawny miał zapewne rozwój wiedzy psychologicznej w XX wieku, który doprowadził do odkrycia złożoności motywów i przyczyn prowadzących do czynów samobójczych. Dlatego Instrukcja pogrzebowa Episkopatu Polski stwierdza: „Według powszechnego zdania psychiatrów samobójcy nie są w pełni odpowiedzialni za swój czyn. Dlatego nie odmawia się im pogrzebu katolickiego, jeżeli w ciągu życia okazywali przywiązanie do wiary i Kościoła”⁶⁵. Można natomiast odmówić katolickiego pochówku takiemu samobójcy, który budził zgorszenie, ponieważ do śmierci trwał uporczywie w oddaleniu od Boga i Kościoła, a jego życie było sprzeczne z duchem chrześcijańskim.

⁶³ P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 399.

⁶⁴ F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Kraków 1933, s. 230.

⁶⁵ Instrukcja, nr 13.

Samobójstwo w takim przypadku jest swoistym potwierdzeniem takiego stylu życia, dlatego też należy potraktować zmarłego jako jawnego grzesznika (kan. 1184 § 1 nr 3 KPK)⁶⁶.

3.7. Jawni grzesznicy

Jawni grzesznicy to osoby, które w sposób ciężki i trwały wykraczają przeciw moralności chrześcijańskiej, a ich grzeszne życie jest znane otoczeniu oraz nie jest przez nie akceptowane⁶⁷. W kan. 1184 § 1 KPK prawodawca wymienia trzy grupy jawnych grzeszników i wskazuje, że jeśli przed śmiercią nie dali oni żadnych oznak pokuty, należy im odmówić prawa do katolickiego pogrzebu. Są to: 1. notoryjni apostości, heretycy i schizmatycy, 2. osoby, które wybrały kremację z motywów przeciwnych wierze chrześcijańskiej, oraz 3. inni jawni grzesznicy, których pogrzeb wiązałby się ze zgorszeniem wiernych⁶⁸.

W Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku pozbawienie pogrzebu kościelnego było jedną z kar odwetowych (kan. 2291 nr 5 CIC), które – jak podkreślił Franciszek Bączkowicz – były rozumiane jako „środki reakcji społecznej, czyli odwetu za naruszenie porządku prawnego”⁶⁹. Obecnie odmowa takiego pogrzebu jest raczej konsekwencją i jednocześnie uszanowaniem decyzji podjętej przez konkretnego zmarłego, który *de facto* sam odłączył

⁶⁶ P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 400–401; P. Kroczeek, S. Lubaszka, *Podręcznik kancelaryjny dla duchowieństwa...*, dz. cyt., s. 79.

⁶⁷ P. Kroczeek, S. Lubaszka, *Podręcznik kancelaryjny dla duchowieństwa...*, dz. cyt., s. 75.

⁶⁸ J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 886.

⁶⁹ F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., s. 590.

się od wspólnoty Kościoła poprzez życie pozostające w jawnym rozdźwięku z wymogami chrztu⁷⁰.

Odnosnie do notoryjnych apostatów, heretyków i schizmatyków należy zauważyć, że apostatą nazywa się osobę, która całkowicie porzuciła wiarę chrześcijańską. Heretykiem jest osoba, która po przyjęciu chrztu świętego uporczywie zaprzecza lub powątpiewa o jakiejś prawdzie wiary, w którą należy wierzyć wiarą boską i katolicką. Schizmatyk zaś odmawia uznania zwierzchnictwa biskupa Rzymu lub utrzymywania wspólnoty z członkami Kościoła, którzy zwierzchnictwo to uznają (kan. 751 KPK). Natomiast notoryjność oznacza nie tylko, że osoba stale dopuszcza się określonych czynów, ale także że są one powszechnie znane, że nie można ich ani ukryć, ani usprawiedliwić (kan. 2197 nr 3 CIC). W tym przypadku nie chodzi jedynie o notoryjność prawną, związaną z wydanym wyrokiem, wystarczy bowiem notoryjność faktyczna, która przejawia się na przykład w powszechnie wiadomym fakcie, że dana osoba zapisała się do heretyckiej lub schizmatyckiej sekty lub do partii antychrześcijańskiej czy wyznającej materializm⁷¹.

Pogrzebu katolickiego można odmówić także osobom, które wybrały kremację z motywów przeciwnych wierze chrześcijańskiej. W prawie kanonicznym z 1917 roku kremacja była kategorycznie zakazana (kan. 1203 § 2; 1240 § 1 nr 5; 2339 CIC). Zakaz ten wiązał się przede wszystkim z motywacją, ponieważ w przeszłości propagowanie kremacji często łączyło się z antykościelnymi ideami materialistycznymi czy wolnomularskimi, które podważały naukę Kościoła o zmartwychwstaniu ciał i nieśmiertelności

⁷⁰ P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 400.

⁷¹ J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 886.

duszy ludzkiej. Zakaz kremacji nie wynikał jednak – jak zauważył Bączkowicz – z przyczyn dogmatycznych, „stąd w razie niemożności chowania, jak np. w czasie zarazy lub wojny”, kremacja była dozwolona⁷². Obecnie – na podstawie Instrukcji *Piam et constantem* Kongregacji Świętego Oficjum z 1963 roku – jest ona dozwolona, ale pod warunkiem, że nie została wybrana z motywów, które pozostają w sprzeczności z zasadami wiary chrześcijańskiej⁷³. A do takich motywów można zaliczyć kwestionowanie zmartwychwstania ciał, wiarę w reinkarnację czy nienawiść do Kościoła⁷⁴. Wówczas takich zwolenników kremacji można zaliczyć do heretyków, gdyż ich przekonanie jest zanegowaniem prawd wiary⁷⁵. Aby jednak odmówić pogrzebu, w tym przypadku motyw zmarłego muszą być powszechnie znane, w przeciwnym razie zostałaby naruszona jego dobra sława (kan. 1352 § 2 KPK)⁷⁶.

Trzecią grupą osób, którym można odmówić pogrzebu kościelnego, są inni jawni grzesznicy, którym udzielenie pogrzebu wiązałoby się ze zgorszeniem wiernych. Tutaj należy zaliczyć te osoby, który były powszechnie znane jako ekskomunikowane lub ukarane interdyktem faktycznie lub prawnie (kan. 1331–1332)⁷⁷. Za jawnych grzeszników tradycyjnie uznawano także osoby żyjące w sytuacji nieregularnego małżeństwa, czyli w małżeństwach cywilnych lub

⁷² F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, dz. cyt., s. 212.

⁷³ Suprema Sacra Congregatio S. Officii, *Instructio Piam et constantem de cadaverum crematione* (8.05.1963), AAS 56 (1964), s. 822–823.

⁷⁴ P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 388.

⁷⁵ P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 400.

⁷⁶ J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 886.

⁷⁷ J. T. Martin de Agar, *Sakramentalia*, w: *Kodeks prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 886.

konkubinacie. Jednak na podstawie Listu *Complures Conferentiae* o pogrzebie kościelnym oraz Dekretu *Patres Sanctae Congregationis* z 1973 roku współczesna interpretacja tego określenia została znacznie złagodzona⁷⁸. Obecnie nie należy takim osobom odmawiać pogrzebu, jeśli wiadomo, że mimo nieuregulowanej sytuacji małżeńskiej zachowały wiarę i łączność z Kościołem, na przykład poprzez troszczenie się o religijne wychowanie swoich dzieci⁷⁹.

Jednak zgodnie ze wskazaniami Instrukcji Episkopatu Polski o pogrzebie⁸⁰, jeżeli wymienione wyżej osoby dały przed śmiercią jakiegokolwiek oznaki pokuty, wówczas mają prawo do pogrzebu kościelnego. Za oznaki pokuty uznać można: przystąpienie do sakramentu pokuty, prośbę o kapłana, wzbudzenie zewnętrznego aktu żalu poprzez bicie się w piersi, ucałowanie krzyża czy przeproszenie za dane zgorszenie. Aby jednak uniknąć publicznego zgorszenia wiernych, obowiązkiem kapłana jest poinformować wiernych o okazanych przez zmarłego oznakach pokuty⁸¹.

4. Pogrzeb katolicki w przypadku kremacji

Kremacja jest coraz bardziej powszechną praktyką związaną z pogrzebem. Obecnie w prawie kanonicznym nie jest ona zakazana pod warunkiem, że nie została wybrana z motywów przeciw-

⁷⁸ Święta Kongregacja Nauki Wiary, List okólny *Complures Conferentiae* o pogrzebie kościelnym (29.05.1973); Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei, Decretum *Patres Sacrae Congregationis* de sepultura ecclesiastica (20.09.1973), AAS 65 (1973), s. 500.

⁷⁹ P. Majer, *Pozostałe akty kultu Bożego*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego...*, dz. cyt., s. 401.

⁸⁰ Instrukcja, nr 14-15.

⁸¹ P. Kroczyk, S. Lubaszka, *Podręcznik kancelaryjny dla duchowieństwa...*, dz. cyt., s. 75.

nych wierze chrześcijańskiej (kan. 1176 § 3 KPK). Należy jednak podkreślić, że Kościół zaleca grzebanie zwłok, „ponieważ sam Chrystus chciał być pogrzebany”⁸². Pierwszeństwo grzebania ciała przed kremacją w chrześcijaństwie było związane z rozumieniem śmierci jako snu (Pwt 21, 23), z którego wierny ma się obudzić i zmartwychwstać do nowego życia. Chrześcijan jest bowiem jak ziarno, które wyda owoc, dopiero gdy zostanie zakopane do ziemi (J 12, 24). Dlatego słowo „cmentarz” ma swoje źródło w greckim czasowniku *koimao* (zasypiać, spać); i dlatego był nazywany *dormitorium*, czyli miejscem snu. Ta wiara Kościoła dochodzi dziś do głosu w Kanonie rzymskim w formule modlitwy za zmarłych: „Pamiętaj, Boże, o swoich sługach i służebnicach N. i N., którzy przed nami odeszli ze znakiem wiary i śpią w pokoju”⁸³. Wobec tego wierzący w Chrystusa pierwotnie uważali kremację za pogański i niehumanitarny zwyczaj, który nie wyrażał należytego szacunku i miłości dla ciała ożywianego przez nieśmiertelną duszę i będącego świątynią Ducha Świętego (1 Kor 6, 19). Tertulian określał kremację mianem najdzikszego zwyczaju („consuetudo atrocissima”)⁸⁴. Stąd też wydane przez Kongregację ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii z 2001 roku także zaleca unikanie mumifikacji, balsamowania czy kremacji, gdyż wskutek takich praktyk śmierć może zacząć być pojmowana jako stan całkowitego zniszczenia ciała człowieka⁸⁵.

⁸² *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 15, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 15–16.

⁸³ Pierwsza Modlitwa Eucharystyczna, czyli Kanon rzymski, Wspomnienie zmarłych, w: *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 2010, s. 311*.

⁸⁴ Cz. Krakowiak, *Katolicki pogrzeb po kremacji*, „Teologia i Człowiek” 12 (2008), s. 177–178.

⁸⁵ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania* (28.09.2001), nr 254; Cz. Krakowiak, *Katolicki pogrzeb po kremacji*, art. cyt., s. 182.

Aktualny stan prawny kremacji regulują w Kościele przede wszystkim Instrukcja *Piam et constantem*⁸⁶ Świętego Oficjum z 1963 roku oraz Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*⁸⁷ Kongregacji Nauki Wiary z 2016 roku. Natomiast w Polsce są to: Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów wraz z Obrzędami pogrzebu związanymi z kremacją zwłok⁸⁸, wydane w 2010 roku, oraz List pasterski Episkopatu Polski o szacunku do ciała zmarłego i obrzędach pogrzebu (w przypadku kremacji)⁸⁹ z 2011 roku.

Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo* przypomina za dokumentem *Piam et constantem*, że kremacja nie jest „sama w sobie sprzeczna z religią chrześcijańską”⁹⁰. W ostatnim czasie pojawiły się jednak związane z nią praktyki, które należy odrzucić. Po pierwsze, nie można dokonywać kremacji, gdy ten wybór jest wyraźnie lub domniemanie sprzeczny z wolą zmarłego. Po drugie zaś, kremacja nie może być podyktowana motywacjami sprzecznymi z doktryną chrześcijańską⁹¹. Następnie, prochy zmarłego po kremacji muszą być przechowywane z zasady w miejscu świętym, czyli na cmentarzu, w kościele lub na terenie przeznaczonym do tego celu przez odpowiednie władze kościelne. Tego typu pochówek

⁸⁶ Suprema Sacra Congregatio S. Officii, *Instructio „Piam et constantem” de cadaverum crematione* (8.05.1963), AAS 56 (1964), s. 822–823.

⁸⁷ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo* dotycząca pochówku ciał zmarłych oraz przechowywania prochów w przypadku kremacji (15.08.2016).

⁸⁸ Dodatek do Obrzędów pogrzebu. Obrzędy pogrzebu związane z kremacją zwłok. Obrzęd złożenia urny w grobie, Katowice 2010.

⁸⁹ Konferencja Episkopatu Polski, List pasterski Episkopatu Polski o szacunku do ciała zmarłego i obrzędach pogrzebu (w przypadku kremacji) (13.11.2011).

⁹⁰ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, nr 1.

⁹¹ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, nr 4.

gwarantuje bowiem należyty szacunek prochom ludzkim oraz zapewnienie zmarłemu modlitewnej pamięci rodziny i wspólnoty Kościoła⁹². Tym samym nie jest dozwolone przechowywanie prochów w miejscu zamieszkania⁹³. Podobnie – w celu uniknięcia dwuznaczności sugerującej poglądy o charakterze panteistycznym, naturalistycznym czy też nihilistycznym – nie wolno zezwalać na rozrzucenie prochów w powietrzu, na ziemi lub w wodzie czy też przerabianie je na pamiątki, biżuterię czy inne, temu podobne przedmioty⁹⁴. Gdyby zaś zmarły za życia notoryjnie żądał kremacji i rozrzucenia własnych prochów w naturze z powodów sprzecznych z wiarą chrześcijańską, zgodnie z dyspozycją kan. 1184 § 1 nr 2 KPK należy mu odmówić kościelnych uroczystości pogrzebowych⁹⁵.

Co do formy sprawowania obrzędów pogrzebowych w przypadku kremacji, szczegółowe wskazania można znaleźć w przedmiotowym Liście Episkopatu Polski z 2011 roku. Biskupi polscy przede wszystkim apelują, aby decyzja dotycząca kremacji nie była pochopna i uwzględniała chrześcijańską tradycję, która wyraźnie mówi o idei snu w oczekiwaniu na zmartwychwstanie. „Ponadto właśnie ciała, a nie prochom, oddaje się cześć w czasie liturgii, ponieważ od chwili chrztu świętego stało się ono świątynią uświęconą przez Ducha Świętego”⁹⁶.

Powołując się na zatwierdzone przez Stolicę Apostolską Obrzędy złożenia urny do grobu, biskupi polscy podali wskazania

⁹² Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, nr 5.

⁹³ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, nr 6.

⁹⁴ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, nr 7.

⁹⁵ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, nr 8.

⁹⁶ Konferencja Episkopatu Polski, List pasterski Episkopatu Polski o szacunku do ciała zmarłego i obrzędach pogrzebu (w przypadku kremacji) (13.11.2011), nr 3.

dotyczące sprawowania pogrzebu w przypadku kremacji. Zgodnie z nimi obrzędy pogrzebowe z mszą świętą i ostatnim pożegnaniem powinny być celebrowane przed kremacją ciała ludzkiego, gdyż nie godzi się, aby nad prochami celebrowano obrzędy, które mają na celu uczczenie ciała zmarłego. Po spopieleniu zwłok sprawuje się obrzęd związany ze złożeniem urny do grobu. Obrzędy pogrzebowe z ostatnim pożegnaniem można zatem sprawować w kościele, kaplicy cmentarnej lub nawet w pomieszczeniu krematorium. Racją takiej praktyki jest zachowanie prawdziwości i czytelności znaku liturgicznego⁹⁷.

Gdyby natomiast przemawiały za tym względy duszpasterskie, zwłaszcza w sytuacji, gdy śmierć nastąpiła z dala od miejsca zamieszkania, a kremacja ułatwiłaby sprowadzenie doczesnych szczątków osoby zmarłej, lub kiedy uczestnicy pogrzebu przybywają z daleka i nie jest możliwe, aby uczestniczyli w dwóch częściach pogrzebu, wówczas obrzędy pogrzebowe można sprawować nad samą urną. Wtedy podczas obrzędów liturgicznych po kremacji urnę stawia się przed prezbiterium na stoliku nakrytym fioletowym kirem obok zapalonego paschału⁹⁸.

Biskupi polscy podają ponadto, że jeśli kremacja zostanie przeprowadzona w innym terminie niż msza święta pogrzebowa i obrzęd ostatniego pożegnania, wtedy modlitwom towarzyszącym złożeniu urny do grobu może przewodniczyć nie tylko kapłan czy diakon, lecz także inna osoba specjalnie delegowana do tej funkcji.

⁹⁷ Konferencja Episkopatu Polski, List pasterski Episkopatu Polski o szacunku do ciała zmarłego i obrzędach pogrzebu (w przypadku kremacji) (13.II.2011), nr 4A.

⁹⁸ Konferencja Episkopatu Polski, List pasterski Episkopatu Polski o szacunku do ciała zmarłego i obrzędach pogrzebu (w przypadku kremacji) (13.II.2011), nr 4B.

Obrzęd ten sprawowany jest przy udziale najbliższej rodziny, bez zewnętrznej okazałości⁹⁹.

5. Adaptacje w obrzędach pogrzebu

Podobnie jak w przypadku wszystkich czynności liturgicznych, tak również w odniesieniu do obrzędów pogrzebu można mówić o adaptacji (*aptatio*) i przystosowaniu (*accommodatio*). Terminy te mają swoje źródło w Konstytucji *Sacrosanctum Concilium*. Chociaż w polskich tłumaczeniach nie jest zachowana jednolita terminologia, to jednak obowiązuje zasada, że adaptacje związane są ze zmianami dokonywanymi na mocy autorytetu Stolicy Apostolskiej po uprzednich przygotowaniach podjętych przez odpowiednie podmioty władzy partykularnej. Przystosowania natomiast leżą w gestii przewodniczącego liturgii, który może je przeprowadzić w ramach dopuszczalnej wolności w liturgii¹⁰⁰.

W odniesieniu do obrzędów pogrzebu należy zatrzymać się nad pojęciem adaptacji. Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* podaje, że “w granicach ustalonych przez wzorcowe wydania ksiąg liturgicznych do kompetentnej terytorialnej władzy kościelnej [...] będzie należało określenie sposobu przystosowania (*aptationes definire*) (KL 39)”. Z uwagi na wiedzę o błędach w tłumaczeniu

⁹⁹ Konferencja Episkopatu Polski, List pasterski Episkopatu Polski o szacunku do ciała zmarłego i obrzędach pogrzebu (w przypadku kremacji) (13.II.2011), nr 4C.

¹⁰⁰ Cz. Krakowiak, *Adaptacja, akomodacja i inkulturacja liturgii Mszy świętej w świetle nowego Ogólnego wprowadzenia do Mszału rzymskiego*, „Anamnesis” 41 (2005) nr 2, s. 109–110.

można by przypuszczać, że chodzi tutaj o *accommodation*, a nie *aptatio*. Jednak w dokumencie mówi o *aptatio*. Tym samym właściwą władzą w zakresie adaptacji w obrzędach pogrzebu jest konferencja biskupów danego terytorium (KL 22 § 2). Ma ona prawo przygotowania rytuału w taki sposób, aby odpowiadał potrzebom duszpasterskim i mentalności wspólnoty kościelnej na określonym terytorium¹⁰¹.

I tak przez Konferencję Episkopatu Polski – jak podaje *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne* do polskiego wydania Obrzędów pogrzebu – zostały wprowadzone adaptacje, które odpowiadają polskim warunkom. Miały one na celu jeszcze jaśniej wyrazić paschalny charakter śmierci chrześcijanina (KL 81). Postanowiono, że będą zachowane istniejące dotychczas w Polsce trzy formy pogrzebu. Przewodniczyć obrzędowi pogrzebu mają kapłan lub diakon. Gdy zaś w domu zmarłego obecność kapłana lub diakona nie jest możliwa, dopuszczono, aby obrzędowi w domu oraz procesji do kościoła mógł przewodniczyć świecki katolik, upoważniony uprzednio przez proboszcza. Zostało podtrzymane pokropienie i okadzenie ciała zmarłego podczas obrzędów ostatniego pożegnania, jednak w celebracji pogrzebu w kaplicy cmentarnej okadzenie można opuścić. W przypadku obrzędów pogrzebowych dorosłych kolorem właściwym w liturgii jest fioletowy, natomiast podczas pogrzebu dzieci ochrzczonych kolor biały. Można jednak dopuścić biały kolor szat liturgicznych na pogrzebie dorosłego, jeśli przed śmiercią wyraził takie pragnienie. Konferencja Episkopatu Polski zezwoliła na katolicki pogrzeb dzieci, które zmarły przed chrztem, jeżeli ich rodzice pragnęli je ochrzcić.

¹⁰¹ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 21, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 18–19.

Podczas sprawowania tej celebracji należy posłużyć się tekstami przewidzianymi na pogrzeb dzieci nieochrzczonych. W katechizacji należy nieustannie przypominać o konieczności chrztu, aby w świadomości wiernych nie doszło do zatarcia się właściwej nauki Kościoła. Jeżeli istnieją zwyczaje wygłaszania mów pogrzebowych, krewni lub bliscy zmarłego mogą wygłosić słowa pożegnania. Ma się to jednak dokonać nie w kościele, ale nad grobem zmarłego¹⁰².

Zakończenie

Formułując wnioski wynikające z analizy podjętej w niniejszym opracowaniu, należy zauważyć, że pogrzeb kościelny, który jest czynnością liturgiczną (KKK 1684), podlega przepisom prawa kanonicznego, a szczególnie liturgicznego (kan. 1176 § 1–2 KPK). O pogrzebie można mówić w kategoriach obowiązku i prawa. Kościół ma bowiem wobec wiernych – wszczepionych przez chrzest w Chrystusa – obowiązek, aby zapewnić im chrześcijański pochówek. Wierni zaś mają do niego prawo, jeśli za życia prowadzili godne życie i stosowne przepisy im tego nie zabraniają. Należy jednak zadbać o to, aby obrzędy pogrzebu odbywały się zgodnie z przepisami prawa, uwzględniając ostatnie instrukcje odnoszące się zarówno do pochówku tradycyjnego, jak i obrzędów związanych z kremacją ciała. Prócz argumentów prawnych, racjami, które przemawiają za wiernością przepisom w tej materii są także względy pastoralne, gdyż poprzez właściwe sprawowanie obrzędów pogrzebu zostanie oddany należny szacunek wobec cia-

¹⁰² *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 22, w: *Obrzędy pogrzebu...*, dz. cyt., s. 19–20.

ła ludzkiego, jaśniej wyrazi się paschalny charakter śmierci chrześcijanina (KL 81) oraz umocni się wiara i nadzieja pozostałych członków wspólnoty Kościoła. Owocem niniejszego opracowania jest również wskazanie perspektywy do dalszych badań. Powinny one uwzględniać konieczność dopracowania formy pogrzebu w przypadku, gdy dla racji, które przewidział prawodawca, msza święta pogrzebowa wraz z ostatnim pożegnaniem jest sprawowana przy prochach, a po nich bezpośrednio następuje obrzęd złożenia do grobu.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, prawo liturgiczne, pogrzeb kościelny, kremacja

Riassunto

Un funerale ecclesiastico, essendo un'attività liturgica (CCC1684) e' soggetto alle prescrizioni di legge canonica e, soprattutto, liturgica (canone 1176 § 1-2 CLC). Si può trattare del funerale in categoria di dovere e di legge. La chiesa verso i suoi fedeli – innestati tramite il battesimo al Cristo – ha il dovere di assicurare loro un funerale cristiano. Invece i fedeli ne hanno il diritto se, da vivi, gestivano una vita onesta e le relative leggi non lo vietano loro. Bisogna però avere cura che le cerimonie funerali si svolgano conformemente alle prescrizioni di legge considerando le ultime istruzioni relative sia al funerale tradizionale che alle cerimonie legate alla cremazione del corpo. A parte gli argomenti giuridici, le ragioni che motivano la fedeltà alle prescrizioni, sono anche motivi pastorali perché grazie al corretto svolgimento della cerimonia funebre sarà reso omaggio dovuto al corpo umano, ed in modo più evidente verrà espresso il carattere pasquale di morte di un cristiano (CL 81) nonché ver-

ra' rinforzata la fede e speranza di altri membri della comunità di Chiesa.

Parole chiave: legge canonica, legge liturgica, funerale ecclesiastico, cremazione